

Юридичні науки

УДК 347.9

Сердюк Валентин Васильович

*доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України, суддя
Верховний Суд*

Сердюк Валентин Васильевич

*доктор юридических наук, профессор,
заслуженный юрист Украины, судья
Верховный Суд*

Serdiuk Valentyn

*D. Sc. (Law), Professor,
Honored Lawyer of Ukraine, Judge
Supreme Court*

ORCID: 0000-0002-4085-6255

Бабій Анастасія Олександрівна

*кандидат юридичних наук, науковий консультант
Верховний Суд*

Бабий Анастасия Александровна

*кандидат юридических наук, научный консультант
Верховный Суд*

Babii Anastasiia

*PhD in Law, Scientific Consultant
Supreme Court*

ORCID: 0000-0001-5637-9580

Кайдрович Христина Іванівна

кандидат економічних наук, доцент

Заклад вищої освіти «Львівський університет бізнесу та права»

Кайдрович Христина Ивановна

кандидат экономических наук, доцент

Учреждение высшего образования «Львовский университет бизнеса и права»

Kaydrovych Khrystyna

PhD in Economics, Associate Professor

Institution of higher education «Lviv University of Business and Law»

ORCID: 0000-0002-0362-7779

Хмиз Мар'яна Василівна

викладач

Львівський національний університет імені Івана Франка

Хмыз Марьяна Васильевна

преподаватель

Львовский национальный университет имени Ивана Франко

Khmyz Mariana

Lecturer

Ivan Franko National University of Lviv

ORCID: 0000-0003-3553-8022

**ПРАВОВИЙ ВИСНОВОК КАСАЦІЙНОГО СУДУ ЯК ІНСТРУМЕНТ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОСТІ ТА ЄДНОСТІ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ**

В УКРАЇНІ

**ПРАВОВОЕ ЗАКЛЮЧЕНИЕ КАССАЦИОННОГО СУДА КАК
ИНСТРУМЕНТ ОБЕСПЕЧЕНИЯ УСТОЙЧИВОСТИ И ЕДИНСТВА
СУДЕБНОЙ ПРАКТИКИ В УКРАИНЕ**

**LEGAL CONCLUSION OF THE CASSATION COURT AS A TOOL TO
ENSURE THE STABILITY AND UNITY OF JUDICIAL PRACTICE IN
UKRAINE**

Анотація. У статті розкрито практичне питання, яке стосується правового висновку касаційного суду як інструменту забезпечення сталості та єдності судової практики в Україні.

Ключові слова: правовий висновок, судова практика, суд, Верховний Суд.

Аннотация. В статье раскрыто практический вопрос, касающийся правового заключения кассационного суда как инструмента обеспечения устойчивости и единства судебной практики в Украине.

Ключевые слова: правовое заключение, судебная практика, суд, Верховный Суд.

Summary. The article reveals a practical issue related to the legal conclusion of the cassation court as a tool to ensure the stability and unity of judicial practice in Ukraine.

Key words: legal conclusion, judicial practice, court, Supreme Court.

Ключовою компетенцією Верховного Суду, окрім здійснення правосуддя, є забезпечення єдності судової практики, що, у свою чергу, гарантує стабільність правового регулювання, неупередженість, об'єктивність і прогнозованість правосуддя. Функцію забезпечення єдності судової практики Верховний Суд (як суд касаційної інстанції) здійснює шляхом формування правових висновків (позицій) внаслідок казуального тлумачення норм права при розгляді конкретних справ.

Сьогодні поняття (категорії) «правовий висновок», «правова позиція» Верховного Суду хоч і є досить уживаними, але так і не отримали належного закріплення у чинних процесуальних кодексах України. Незважаючи на низку наукових результатів у працях (М. Деменчук [1], О. Дроздов [2], Р. Куйбіда [3], О. Шило [4] та інші [5–9]), присвячених розкриттю сутності цих понять у різних аспектах, сьогодні серед науковців

та практиків тривають дискусії як щодо доцільності їх законодавчого закріплення, так і змістовного наповнення.

Чинний Цивільний процесуальний кодекс України (далі – ЦПК України) оперує поняттям «висновок» у таких значеннях [10]: 1) як умовивід суду; 2) як висновок експерта; 3) як висновок органу державної влади або органу місцевого самоврядування на виконання наданих повноважень (наприклад, висновок органу опіки та піклування у справах про усиновлення); 4) як складова резолютивної частини судового рішення – висновок суду по суті позовних вимог, вимог апеляційної або касаційної скарги; 5) як висновок щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладений у постанові Верховного Суду.

Частиною 4 ст. 263 ЦПК України [10] передбачено, що при виборі і застосуванні норми права до спірних правовідносин суд враховує висновки щодо застосування відповідних норм права, викладені в постановках Верховного Суду. Коли йдеться про правові висновки, які є обов'язковими для врахування судами нижчих інстанцій, то маються на увазі висновки щодо застосування норм права у подібних правовідносинах, викладені судом касаційної інстанції у своїх рішеннях.

При цьому, як слушно зауважили Я. Романюк та І. Бейцун [11], інститут обов'язковості судових рішень не можна кваліфікувати як прецедент у його класичному значенні. Судовий прецедент в англосаксонській правовій системі – це акт правотворчості, а правовий принцип вирішення справи є нормою права. Натомість згідно з процесуальним законодавством України пріоритетними є норми закону. А висновки, викладені у судових рішеннях найвищої судової інстанції, належить кваліфікувати як застосування норм закону, що має обов'язків характер, а не створення нових норм права як обов'язкових правил поведінки [11, с. 39].

Водночас постає питання що саме треба вважати правовим

висновком Верховного Суду – текст постанови у цілому, його окрему частину, чи висновок без посилання на них? Наприклад, Верховний Суд України, висновки якого до цих пір є обов'язковими (звичайно, якщо Велика Палата Верховного Суду від них не відступила), формулював правову позицію окремо від тексту судового рішення. При цьому така правова позиція могла бути як уривком із цього рішення, так і у вигляді узагальненого умовиводу, який у тексті постанови не дублювався.

На сьогодні Верховний Суд не виокремлює правові позиції із тексту судового рішення, а тому, аби надати відповідь на поставлене питання, слід звернутися до положень чинного процесуального закону.

Постанова, прийняттям якої завершується перегляд судових рішень у касаційному порядку (ч. 4 ст. 258 ЦПК України [10]), складається із вступної, описової, мотивувальної і резолютивної частин (ст. 416 ЦПК України [10]). За п. 3 ч. 1 ст. 416 ЦПК України [10] у мотивувальній частині рішення, зокрема, зазначаються висновки за результатами розгляду касаційної скарги з посиланням на норми права, якими керувався суд.

Разом із тим, ч. 2 ст. 416 ЦПК України [10] визначено, що у постанові палати, об'єднаної палати, Великої Палати Верховного Суду має міститися висновок про те, як саме повинна застосовуватися норма права, із застосуванням якої не погодилася колегія суддів, палата, об'єднана палата, що передала справу на розгляд палати, об'єднаної палати, Великої Палати.

Незважаючи на термінологічну розбіжність, констатуємо, що «висновок щодо застосування норми права у подібних правовідносинах» як раз і є «висновком за результатами розгляду касаційної скарги з посиланням на норми права, якими керувався суд», а також «висновком про те, як саме повинна застосовуватися норма права», та який має міститися у мотивувальній частині постанови суду касаційної інстанції. Відтак мотивувальну частину постанови суду касаційної інстанції умовно

можна поділити на дві частини: безпосереднє мотивування та правовий висновок – висновок Верховного Суду щодо застосування норми права у подібних правовідносинах.

Щодо доцільності посилання на постанову Верховного Суду, у якій викладено такий правовий висновок, слід зазначити наступне. Кожен правовий висновок Верховного Суду потребує оцінки на релевантність у 2-х аспектах:

1) чи є правовідносини подібними:

Як наголосила Велика Палата Верховного Суду, правові висновки суду, у тому числі касаційної інстанції, формулюються виходячи з конкретних обставин справи. Тобто, на відміну від повноважень законодавчої гілки влади, до повноважень суду не належить формулювання абстрактних правил поведінки для всіх життєвих ситуацій, які підпадають під дію певних норм права (постанова Великої Палати Верховного Суду від 26 січня 2021 року у справі № 522/1528/15-ц (провадження № 14-67цс20), п. 68).

Відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 396 ЦПК України [10] у разі відкриття касаційного провадження на підставі п. ч. 2 ст. 389 ЦПК України касаційний перегляд справи по суті спору можливий лише за встановлення того, що висновок щодо застосування норми права, який викладений у постанові Верховного Суду та на який посилалася особа в касаційній скарзі, стосується правовідносин, які є подібними, а отже відсутні підстави для закриття касаційного провадження.

При цьому під судовими рішеннями в подібних правовідносинах розуміються такі рішення, у яких аналогічними є предмети спору, підстави позову, зміст позовних вимог та встановлені фактичні обставини, і, відповідно, має місце однакове матеріально-правове регулювання спірних правовідносин;

2) чи зберігає ця правова позиція юридичну силу до спірних

правовідносин, зважаючи на редакцію відповідних законодавчих актів.

Яскравим прикладом у контексті цього питання може слугувати вплив змін до Закону України «Про державну службу» [12] та до КАС України [13] на визначення юрисдикції суду щодо розгляду спорів про прийняття на посаду помічника судді, проходження служби на цій посаді та звільнення з неї.

Як констатувала Велика Палата Верховного Суду, хронологію вказаних змін можна окреслити трьома періодами: 1) до 30 квітня 2016 року включно такі спори належали до юрисдикції адміністративного суду; 2) з 1 травня 2016 року до 14 грудня 2017 року включно – за правилами цивільного судочинства; 3) з 15 грудня 2017 року – за правилами адміністративного судочинства (докладніше – у постанові Великої Палати Верховного Суду від 29 вересня 2020 року у справі № 368/561/19).

Отже для того, аби правильно надати відповідь на обидва питання, необхідно розглядати правовий висновок не відірвано від самого рішення, а через призму конкретних спірних правовідносин та відповідних застосовуваних редакцій нормативно-правових актів. Відтак посилення на постанову, у якій викладено такий правовий висновок, є обов’язковим.

Також актуальним є питання, яке полягає у вирішенні проблеми формування правового висновку Верховного Суду, тобто що можна вважати таким висновком – постанову колегії у складі трьох суддів, колегії у складі п’яти суддів, палати, об’єднаної палати Верховного Суду.

Для того, аби це з’ясувати, слід визначити якими повноваженнями вони наділені згідно із цивільним процесуальним законодавством. Так, колегія у складі трьох суддів здійснює попередній розгляд справи (ч. 1 ст. 401 ЦПК України [10]), за результатами якого:

1) залишає касаційну скаргу без задоволення, а рішення без змін, якщо відсутні підстави для скасування судового рішення (ч. 3 ст. 401 ЦПК України [10]).

Залишаючи касаційну скаргу без задоволення, а рішення без змін, колегія у складі трьох суддів констатує, що рішення, переглянуті у передбачених ст. 400 ЦПК України [10] межах, ухвалено з додержанням норм матеріального і процесуального права. З огляду на це, немає необхідності формулювати новий правовий висновок, тому презюмується, що судові рішення, які переглядаються, прийняті із урахуванням висновків щодо застосування відповідних норм права, викладених у постановках Верховного Суду (ч. 4 ст. 263 ЦПК України [10]).

Водночас коли підставою касаційного оскарження судових рішень є неправильне застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права, якщо відсутній висновок Верховного Суду щодо питання застосування норми права у подібних правовідносинах (п. 3 ч. 2 ст. 389 ЦПК України [10]), колегія у складі трьох суддів, залишаючи касаційну скаргу без задоволення, а рішення без змін з наголошенням, що переглянуті рішення ухвалено з додержанням норм матеріального і процесуального права), може викласти висновок щодо питання застосування норми права у подібних правовідносинах.

2) скасовує судові рішення за наявності підстав, які тягнуть за собою обов'язкове скасування судового рішення, із направленням справи на новий розгляд (ч. 4 ст. 401 ЦПК України [10]).

У цьому разі приймається постанова, у якій наводяться висновки суду касаційної інстанції, у зв'язку з якими скасовано судові рішення, та які є обов'язковими для суду першої чи апеляційної інстанції під час нового розгляду справи (ч. 5 ст. 411 ЦПК України [10]).

Зважаючи на суто процесуальний характер підстав, наведених у ст. 411 ЦПК України [10], для обов'язкового скасування судових рішень з направленням справи на новий розгляд, а також те, що постанова у цьому разі не є остаточним рішенням у справі, такі висновки не можна вважати «висновками щодо питання застосування норми права у подібних

правовідносинах» у класичному розумінні цього поняття.

3) закриває провадження у справі.

Аналізуючи підстави для закриття касаційного провадження, наведені у ч. 1 ст. 396 ЦПК України [10], стає очевидно, що суд у цьому разі не формулює правовий висновок, а лише констатує, що Верховний Суд у своїй постанові вже викладав висновок щодо питання застосування норми права у подібних правовідносинах, порушеного в касаційній скарзі, або відступив від свого висновку щодо застосування норми права, наявність якого стала підставою для відкриття касаційного провадження, і суд апеляційної інстанції переглянув судові рішення відповідно до такого висновку; або, що висновок щодо застосування норми права, який викладений у постанові Верховного Суду та на який посилався скаржник у касаційній скарзі, стосується правовідносин, які не є подібними.

Системний аналіз наведених положень процесуального закону у частині повноважень колегії касаційного суду у складі трьох суддів, дозволяє зробити висновок, що у постановах, прийнятих колегією у складі трьох суддів, «нові» висновки з питань застосування права, як правило, не викладаються, натомість, виходячи із принципу правової визначеності, наголошується на актуальності вже існуючих правових висновків.

Винятком із цього є випадки, коли підставою касаційного оскарження судових рішень є неправильне застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права, якщо відсутній висновок Верховного Суду щодо питання застосування норми права у подібних правовідносинах.

У свою чергу колегія у складі п'яти суддів розглядає касаційну скаргу та ухвалює постанову за наслідками такого розгляду (ч. 1 ст. 415 ЦПК України [10]). Згідно із ч. 1 ст. 403 ЦПК України [10] суд, який розглядає справу в касаційному порядку у складі колегії суддів, передає справу на розгляд палати, до якої входить така колегія, якщо ця колегія

вважає за необхідне відступити від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного в раніше ухваленому рішенні Верховного Суду у складі колегії суддів з цієї ж палати або у складі такої палати.

Частиною другою ст. 416 ЦПК [10] передбачено, що у постанові палати, об'єднаної палати, Великої Палати Верховного Суду має міститися висновок про те, як саме повинна застосовуватися норма права, із застосуванням якої не погодилася колегія суддів, палата, об'єднана палата, що передала справу на розгляд палати, об'єднаної палати, Великої Палати.

З наведеного слідує: 1) саме у результаті розгляду справи у касаційному порядку, який здійснюється колегією суддів у складі п'яти суддів, приймається постанова, у якій і має бути викладений висновок з питань застосування права (за винятком залишення касаційної скарги без задоволення, а оскаржуваного рішення без змін); 2) якщо ж колегія суддів вважає за необхідне відступити від раніше сформульованого нею висновку або висновку іншої колегії суддів у складі цієї ж палати, то вона передає справу на розгляд палати; 3) у свою чергу, палата у своїй постанові має сформулювати висновок про те, як саме повинна застосовуватися норма права, із застосуванням якої не погодилася колегія суддів, що передала справу на розгляд палати.

Разом із тим, окрім колегії у складі п'яти суддів касаційного суду, висновок з питань застосування права формулюють:

1) палата, якій передає справу колегія суддів, якщо ця колегія вважає за необхідне відступити від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного в раніше ухваленому рішенні Верховного Суду у складі колегії суддів з цієї ж палати або у складі такої палати.

2) об'єднана палата, якій передає справу колегія у складі п'яти суддів або палата, якщо ця колегія або палата вважає за необхідне

відступити від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного в раніше ухваленому рішенні Верховного Суду у складі колегії суддів з іншої палати або у складі іншої палати чи об'єднаної палати. (ч. 2 ст. 403 ЦПК України [10]);

3) Велика Палата:

– якій передає справу колегія у складі п'яти суддів, палата або об'єднана палата, якщо така колегія (палата, об'єднана палата) вважає за необхідне відступити від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного в раніше ухваленому рішенні: Верховного Суду у складі колегії суддів (палати, об'єднаної палати) іншого касаційного суду (ч. 3 ст. 403 ЦПК України [10]); Великої Палати (ч. 4 ст. 403 ЦПК України [10]); Верховного Суду України (п. 7 Перехідних положень ЦПК України [10]);

– якій передає справу колегія у складі п'яти суддів або палата, якщо дійде висновку, що справа містить виключну правову проблему і така передача необхідна для забезпечення розвитку права та формування єдиної правозастосовчої практики (ч. 5 ст. 403 ЦПК України [10]).

Принагідно звертаємо увагу і на положення ч. 3 ст. 400 ЦПК [10], запровадженої до ЦПК України у січні 2020 року, згідно з якою суд не обмежений доводами та вимогами касаційної скарги, зокрема, у разі необхідності врахування висновку щодо застосування норм права, викладеного у постанові Верховного Суду після подання касаційної скарги.

Отже, правовим висновком Верховного Суду є висновок щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, сформульований внаслідок казуального тлумачення цієї норми при касаційному розгляді конкретної справи, та викладений у мотивувальній частині постанови Верховного Суду, прийнятої за наслідками такого розгляду.

Література

1. Деменчук М. О. *Роль Верховного Суду у забезпеченні єдності судової практики*: монографія / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса: Фенікс, 2019. 174 с.
2. Дроздов О. М. Non bis in idem – європейський орієнтир для забезпечення сталості та єдності судової практики Верховним Судом (за матеріалами практики Європейського суду з прав людини) // *Право України*. 2017. № 6. С. 110–132.
3. Куйбіда Р. О. *Реформування правосуддя в Україні: стан і перспективи*: монографія. Київ: Атіка, 2004. 288 с.
4. Шило О. Г., Глинська Н. В. Роль Верховного Суду в механізмі забезпечення сталості та єдності судової практики: окремі аспекти // *Вісник Національної академії правових наук України*. 2020. Т. 27, № 3. С. 157–174. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vapny_2020_27_3_10 (дата звертання: 02.02.2021 р.).
5. Сердюк В. В. *Правовий статус Верховного Суду України в системі судової влади*: автореф. дис... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.10 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2009. 38 с.
6. Сердюк В. В. *Верховний Суд України: витоки, сучасність, перспективи*: монографія. Київ: Істина, 2008. 304 с.
7. Сердюк В. В. *Верховний суд України в системі розподілу функцій влади*: монографія. Київ: Істина, 2007. 229 с.
8. *Верховний Суд України: історія і сьогодення, портрети й події* / заг. ред. В. Ф. Бойко. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. 320 с.
9. *Верховний Суд України: витоки, становлення, персоналії* / За заг. ред. В. Т. Маляренка. Київ: Істина, 2005. 208 с.
10. *Цивільний процесуальний кодекс України*: Кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV (із змінами та доповненнями). URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звертання: 02.02.2021 р.).

11. Романюк Я. М., Бейцун І. В. Єдність судової практики: теоретичні засади забезпечення та вдосконалення законодавчого регулювання // *Вісник Верховного Суду України*. 2012. № 5. С. 37–42. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vvsu_2012_5_9 (дата звертання: 02.01.2021 р.).
12. *Про державну службу*: Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII (із змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> (дата звертання: 02.02.2021 р.).
13. *Кодекс адміністративного судочинства України*: Кодекс України від 06.07.2005 р. № 2747-IV (із змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звертання: 02.02.2021 р.).